П 84518

№ 1 2/3 4/5 6/7 8

ГАРТ

ПОЕЗІЇ:
В. Поліщук, О. Влизько, В. Сосюра, А. Шмигельський, Л. Піонтек, В. Стодоля, Зінаїда Ен, *переклади з американських поетів* — **І. Кулик.**

ПРОЗА:
І. Микитенко — *Брат*, **І. Ле** — *Ритми шахтьорки*, **Л. Первомайський** — *Хвороба після одужання*, **О. Кундзіч** — *В цілинах республіки*, **Алекс Джекінсон** — *Крила ілюзії.*

СТАТТІ:
В. Коряк — *Хвильовистий соціологічний еквівалент*, **М. Доленґо** — *До питання про художню політику ВУСПП*, **Б. Коваленко** — *На роздоріжжі*, **І. Кулик** — *Л. Д. Рієль.*

1927 ВУСПП

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРА

Ціна подвійного числа 75 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University
00359022
1

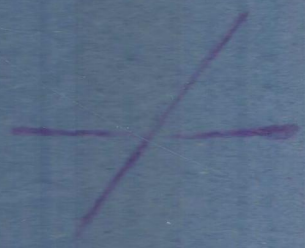

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

1934

1-7.

№ 1 КВІТЕНЬ—ТРАВЕНЬ 1927

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО, М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

68
59

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

84518

[891 79 (05)]

Укрголовліт № 819/к. 1927. Зам. № 1301 Тир. 1500

ЗМІСТ

Стор.

Передмова — Наша путь 5

Валеріян Поліщук: Екран віків — поезії 9

Олекса Влизько: Матроси, Туман— поезії 10

І. Микитенко: Брати — оповідання 11

В. Сосюра: О, як прекрасно жить! — поезії 34

Іван Ле: Ритми шахтьорки — оповідання 36

Л. Піонтек: Поезії 48

А. Шмигельський: Вокзал — поезії 49

Л. Первомайський: Хвороба після одужання — оповідання 50

Вас. Стодоля: Знов — поезії 59

Зінаїда Ен: Поезії 60

Олексій Кундзіч: В ущелинах республіки — шкіц 61

Джоакін Міллер: Рієль повстанець. Перекл. І. Кулика 65

Джон Едвард Лоґан: Лемент індіянки, Метіс, 1885. Перекл. І. Кулика . . . 66

Алекс Джекінсон: Крила ілюзії — оповідання 67

В. Коряк: Хвильовистий соціологічний еквівалент 74

М. Доленго: До питання про художню політику ВУСПП 104

Б. Коваленко: На раздоріжжі 111

І. Ю. Кулик: Луї-Давід Рієль 118

Маніфест Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників 126

Політика партії в справі літератури — Постанова Політ. Бюро ЦК КП(б)У . . 129

О. Гатов: Літературний побут на Заході 132

Некрологи: М. Черемшина та В. Харчеників 134

Бібліографія 135

Хроніка 141

НАША ПУТЬ

Ми розпочинаємо справу величезної ваги: справу організації літературно-критичного журналу Всеукраїнської спілки пролетарських письменників.

Прибираємо для цього журнала назву Гарт. Ідеологічні й творчі засади старого Гарту часів його розквіту, під проводом незабутнього фундатора пролетарської літератури Василя Блакитного, воскресають перед нами для нової могутньої акції. Розвинути її в нових умовах напруженого соціялістичного будівництва нашої республіки — завдання Всеукраїнської спілки пролетарських письменників.

На цій путі нам пломеніють незрівняні маяки: Дніпрельстан і індустріялізація цілого Союзу Рад; широкий розвиток народнього господарства й нечуваний культурний зріст пролетаріяту та його союзника — революційного селянства; правдиве й досконале розвязання комуністичною партією національного питання й невпинне зростання вимог робітничого читача. Це є для нас могучі стимули нових творчих досягнень.

Цей час, що в ньому починаємо видавати журнал Гарт, є початок одужання пролетарської літератури після тяжкої і, як на нашу епоху, довгої кризи.

З невимовною радістю дужих людей виходимо на новий шлях, щоб пронизати гострим молодим зором рештовання нових заводів та хмари куряви й диму, які неодмінно встають там, де тешуть камінь і ріжуть залізо, де варять асфальти й будують електростанції.

На всі легені вдихнемо пахощі ранку й розітнемо туман, що заліг в улоговинах НЕП'и, ще не скрізь (не скрізь!) розвіяний будівничим вітром, який вирує в нашій соціялістичній країні.

На цій путі звалимо все, що потрухло й у безсиллі й розгубі трусить безнадійно порохами...

Для того кличемо до Гарту всі пролетарські літературні й культурні сили України, де б вони зараз не перебували, з якими організаціями не були б ізвязані.

Єдиний класовий фронт пролетарської літератури, скерованої на велетенські завдання культурної революції, і створення нових художніх цінностей — запорука розвитку тих письменницьких сил, що прийдуть до Гарту.

Вимога художнього й марксівського розвитку — перша вимога Всеукраїнської спілки пролетарських письменників до всіх, що до неї приходять. На кожний ступінь підвищення робітничої кваліфікації мусимо відповідати десятьма кроками нашої письменницької художньої праці.

Жодних принципових змін до Маніфесту І Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників!

Гарт береться до реалізації маніфесту єдино можливим способом — утворенням нових художніх і культурних цінностей, перейнятих активним пролетарським світоглядом.

Тільки цією зброєю переможе пролетаріят, що нині пішов у наступ на культурні фортеці буржуазії.

Геній Леніна, що визначив постання пролетарської культури, як наслідок розвитку культури всесвітньої, допоможе пролетаріятові довести цю перемогу до кінця. Пролетаріят затисне в своїх залізних пальцях усі найяскравіші досягнення буржуазної культури й оберне їх на угноєння цілинних ґрунтів комуністичної культури майбутнього.

Отже, все, що варто взяти, ми візьмемо від культури Европи й цілого світу, сполучивши це не з психологічним конанням Европи капіталістичної, а з бурями наступу всесвітнього пролетаріяту, що прийшов до великого історичного життя.

„Не зрікаємося традицій перших піонерів Жовтня на Україні, але, не зраджуючи їх, підемо далі, вперед, безупинно вперед цим шляхом“,—говорить Маніфест Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників. Ми додаємо: Гартові належить зміцнити ті традиції Жовтня в українській літературі. Ці традиції Жовтня повинні стати єдиними на Україні. І вони стануть єдиними!

Закликаємо всіх, що здатні виступити нині на фронті культурної революції із зброєю художнього слова, кому й далі з нами по дорозі, хто внесе в літературу класове пролетарське світовідчуття, прийти й подати сміливо й рішуче свій голос із сторінок Гарту.

Постанови Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної Партії та ЦК КП(б)У забезпечують усім щирим творцям соціяльної художности місце на сторінках журналу пролетарської літератури.

Свідомі величезної відповідальности, що беремо її на себе, — розпочинаємо працю.

Певні, що неухильне керовництво комуністичної партії в нашій роботі забезпечить Гартові правдивий шлях до широких мас пролетаріяту й невпинний творчий поступ.

Рушаємо в сміливу путь, щоб прилучити свої удари до металевого співу доби, що, обвіяна залізною пургою і димом асфальтів, злітає перед нами по струнких високих сходах соціялізму!

Редколегія

Травень 1927 р.

ВАЛЕРІЯН ПОЛІЩУК

ЕКРАН ВІКІВ

МОЇМ очам віків екран
Блиснув таким, чого не було:
Ген Електрополь з-над Дніпра
Несе енергію Стамбулу,
І море Чорнеє кипить
Під киль крицевої громади,
Величнішої од Армади
Пловців з заглушених століть.
Та не гарматними громами
Для неї вистелена путь,
А йде вантажена добрами
В блакить Босфора, мов до брами,
Землі нової щира грудь
(Країна хліба в край кальяну),
Щоб дні байдацькі позабуть,
Щоб світ братерськи зворухнуть
Міцними, теплими руками.
І мов крізь димчастий туман
Тут вироста ядро Европи —
Я чую гомін, чую ропот:
Народів пінний океан
Тут у столиці робить кроки,
І дні антенами гудуть
Про льот міжземної ракети...
О, часе світлий, гей, прибудь!
Не зупиняйся, швидше, де ти?!.

20/III — 1927
Харків

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО

З ЦИКЛУ „БУДЕННЕ МОРЕ“

МАТРОСИ

ЗАГАРТОВАНІ сонцем, вітрами,
Перепливши незнані світи, —
Ми не маємо стежки і брами,
До якої прийти!

Серце кинувши в шторми і штилі, —
Ми в обличчя плюєм сатані,
І незрушно на тонни, на милі
Розраховуєм дні!

Наша зброя — гартований кортик,
Наші думи — морський буреквіт,
Наше серце у чорному порті,
Де цвіте антрацит!

ТУМАН

І тут, і там вітрила волохаті,
Суцільний дим од моря до небес,
І тільки иноді прорвуться з плес
Далеких сонць проміння кострубаті.

І зірвуть млу, де піняться прибої
Та крутять хвилі виром карусель...
А десь летить сп'янілий корабель
Між двох морів, і під, і над тобою...

І знову, знову... Сторогатим чортом
Охрестить все похмурий капітан,
І вдарить в дим одчайно, мов таран
Сирени тон над портом.

Березень 1927 р.
Одеса

І. МИКИТЕНКО

БРАТИ

ПОМИРАЮЧИ, старий Сахно казав до своїх синів:

„Тепер на землю сутуж, на гроші сутуж... Та, живучи вкупі, якось виб'єтесь. У ремество не лізьте, бо що ремісник, що робітник — легкі люди. Сьогодні був, а завтра загув, і попелу не лишилось... Не дивіться на тих, що йдуть на хвабрики та на цукроварні. Ідуть на легкий хліб, та там і здихають. А на хазяйстві, хоч і тяжко-гірко, та все ж таки є надія в бозі, коли товар на возі"...

Три сини стояли перед батьком, як три дуби, та уважно слухали його слова. Віком вони майже однакові: на рік один за одного молодший. Прохорові — вісімнадцять, Семенові — дев'ятнадцять, а Никонорові — двадцять. Вже й вус йому чорний звисає на губу, — так і в батька було колись.

Стояли, думали — кожний про своє...

Никонор тоді перехристив себе й проказав над батьковою постіллю:

„Вмирайте, тату, спокійно, як вам бог дає, а я все те зроблю по-вашому закону й братів доведу до пуття. Вмирайте спокійно".

Так і помер Сахно. А як помер, так і слова ті давно пішли в непам'ять...

Одного разу, коли в селі стояла глупа осінь, по вулицях роз'їздили козаки, і не можна було світити світла, — Прохір затривожився. В серце залягла журба. Ні до кого не говорить. Вийде за ворота, постоїть... Над хмурим обрієм пливуть хмари, немов десь страшна пожежа і сірий тяжкий дим розходиться по цілому світу.

— Не можу я, Никоноре, — сказав він до брата.

— Як собі знаєш, а я не можу.

— Чого не можеш?

— Журюся. Давить мене, знистожає. А що — і сам не знаю. Правду казав той чоловік, що ночував у нас: „пропадьом, — каже, — як мухи в-осени"... Утечу я мабуть.

— На заробітки, чи куди? — спитав тоді насмішкувато Никонор, і нагадав йому батькові слова.

— Ех, — відказав Прохір, — непойнятний ти, Никоноре. Що ж батько? В землі. А жизнь? Вона стребує. Не знаю. Може й на заробітки. Не знаю... Як продавали ми хліб у городі оце після машини, так, знаєш, чудна пригода, ось ти слухай. Лежимо ми під возом. Коні хропуть, мордами полову з рептуха викидають. І так це воно вічно. Ще малим пам'ятаю... Да, так ти спиш, а я курю. Саме ранок починається. Туман такий над городом, а за тюрмою небо ледь-ледь червоне. Лежу, курю, коли це гудок... Як загудить... Один, далі другий, далі третій. Гудок за гудком. Знаєш, як ото співає хто, в кого голос здоровий, що аж хата дрижить, наче стелю хоче зірвати... А тут так небо дрижить од гудків. Хто його зна, що зі мною сталося. Немов наврочив хтось. Гудить і досі...

Никонор похмурився й підняв свої широкі плечі.

— Гудок, щоб ішли на роботу. І вже.

— Так, так... на роботу... І от я собі лежу, пінжак у мене тліє — жаринка впала, а я й не чую. „А в нас, думаю собі, півень удосвіта... Ку-ку-рі-ку-у... Вийде чоловік на двір, почухається. Темно... Собаки заводять. А тут іще, кажуть, наженуть козаків". Тоді ще не було козаків...

— Ну, та й далі що? — глухо спитав Никонор.

— Встав я, підкинув коням. Нігде ні духà. А я не можу, гудить, чуєш...

— Тягне, чи що?

— Тягне. Та як тягне? Якби так, просто, — тягне та й то... А то — тягне за живе, наче за серце тебе ссе. Стою, а в голові кров бухає. Чудно. Вся жизнь перед очима... Зірвався, понімаєш, і гайда. Прибіг до заводу, став за корпусом, а вони саме в ворота валять. Валять, як ото вода чорна. Ні спинить, ні загатити... Ніяка сила. Темно, понімаєш, ранок сірий, корпуси чорні, високі. Робочі з ліхтариками. Цигарки допалюють, топчуть ногами й у ворота, в ворота, в ворота... Тільки ворушаться картузи та вилається хтось иноді. А очі блись-блись, тисячі очей, так і проймають. Здається, пройдуть над землею — змісять, залізом закидають...

— Кого?

— Га? Я ж не знаю. Думка така і вже... Постояв ще, доки пройшли. Чую, задвигтів корпус. Пекло та й годі, а відірватись не можу. Підходить стражник: „Ти, каже, чого стовбичиш? Проходь, любезний, як не хоч до кардегардії. Спокою за вами, каже, не маєш"... Я наче ото зі сну — прокинувся. Іду городом. І тільки-тільки виткнувся пружок сонця. Дивлюсь — партію арештантів погнали.

— Яке тобі діло? Заробили, то й погнали. Сиди на землі, роби чесно — ніхто не пожене.

— Хто його зна. Може не пожене, а може й пожене. Та тут не те. Ти ось і брат, а душа у тебе черства. Не пойнятний ти... Може

навіть і не пожене... Так до смерти. Жизнь над тобою проходить, вийде чоловік — собаки гавкають, півень кукуріка. Спокійно... Тільки тоска мене бере, тягне, така ж тоска — втечу мабуть.

І втік...

Висмикнув із тину палицю, поклав у кешеню шмат хліба та костюм махорки й пішов...

Куди пішов, де пішов? Невідомо.

Вийшов Никонор ранком до клуні...

— Прохоре...

А його нема.

„Пішов таки на легкий хліб", — подумав Никанор. „Ну йди ж, та не вертайся, пройдисвіте, коли в мене душа черства... Бач як у мужиках спротивіло бути"...

З того часу Никанор заріс чорною кущуватою бородою, придбав горба на спину та великі, тверді, як квасоля, мозолі на руки.

Двадцятого року, як одшуміли загони, десь зник і Семен, десь завів і коня й пропав, наче крізь землю, і як почали люди приходити до пам'яти, — Никонорові ще прирізали клапоть землі, що на їдоків належало. Є в нього тепер тих їдоків...

Він працює зраня й пізно лягає спати.

Але він усе такий похмурий. Наче не вірить, що має силу. Стане говорити — слухають. На з'їзд на якийсь обрали. Поїхав, теж говорив і слухали. А не вірить.

„Мужики ми, каже, та й годі. Душа в нас черства... А в них, бачиш, м'яка"... І голос наче надломиться...

Чи на город ремствує, чи хто його зна. За Прохора, хоч і думає, — не каже. І в сім'ї не згадують...

Так і живе...

Ось він приїхав із поля. Стоїть посеред хати, шапку повісив на дерев'яний кілочок у стовпі, що підпирає стару згорблену стелю...

Брови йому падають на очі двома очіпками, свита стоїть лубом, — він приїхав з дощу, з негоди.

— Вечерять! — Каже він густим, як земля, голосом.

Сім'я кидається до печи, грюкає рогачами, виймає казани.

— Може б руки помив? — каже Никонориха.

Він мовчки роздягає свиту й сідає до столу.

Вломивши хліба, говорить:

— Ми не пани. По городських трахтирях не вчилися.

— Та багнюка ж на руках. Чи важко помити?

— Не патякай. З цієї багнюки хліб їси...

Велика сім'я мовчки, винувато обсідає стіл з усіх боків і починає чавкати.

Маленька дочка не витримує і підводить на тата цікаві, чорненькі оченята.

— Тату... а дядько Плохол хіба в тлахтилах їдять? А со з вони їдять там, дадько Плохіл?..

Всі поклали ложки краєчками на вінця великої рудої миски і зиркнули на Тетянку.

— Тріскало б мовчки...

В лямпі догорів гас.

Никонориха підкручує ґніт і він чадить темно-червоним карбункулом. Над спорожнілою мискою втретє і в, останнє перехиляється відерний горщик. Хлюпає борщ, густо, по-хазяйському, закришений картоплею.

— Їжте, діти, — каже Никонориха, — христіть лоби та й спати.

З десятьох точок, через увесь стіл, ложки сходяться колом над мискою, цокають злегка одна об одну й ворушаться в мисці, загрібаючи тривної гущі. Потому повільно пливуть назад. Ліва рука підставила шматок хліба, щоб не розхлюпати. За вечерею не годиться ляпати язиком...

Сьорбають мовчки.

Темна, могуча постать підводиться з покуття, витирає бороду й, глибоко гикнувши, встає з-за столу.

... „яко наситиѣ їси нас“... — видихує Никонор із грудей і підіймає перед себе чорну, вузлувату пучку для хреста.

— Загаси його, нехай мені не смердить, — говорить він до старшої дочки.

Вона дмухає в лямпу і з розпеченого, засмаглого скла валить густий керосиновий дим, немов із справжнього димаря.

Стеля повагом осідає ще нижче. Тепер вона вгрузає своїм горбом у темряву, що вийшла з кутків і обгорнула Никонорову сім'ю

Сім'я ворушиться, зідхає, шелестить соломою. Батько скидає чоботи й кида онучі на піч, ув темне провалля.

Старший хлопець, Васька, йде спати до коней.

Хата поволі замовкає, тільки немов невидимі ковальські міхи сопуть у темряві...

Никонор лежить на полу. Не спить. Ворушить бровами, дивиться в морок і думає.

„Як пішли зажигальниці, то бач, розбіглись по дворях, хвоста прищулили. Авжеж, не наїсися з зажигальниць. Пролітарія... І заводи хвалені покидали. На все намахали. До села, та в ноги йому... А відпустило зашморга — знову на легкий хліб... Тільки ми й досі

гниємо тут, жуки, вічна черва. А ти сидиш при ілістричестві та газетку почитуєш... І душа в тебе м'яка"...

Никонор перевернувся, нап'яв на себе кожуха. Йому тягло крижі, мабуть він застудив їх, бо в обід полежав трохи на вогкій ниві.

„Хіба в нас є ті години, що відробив, та й пан? Попироску в рот, побрязкуй грошиками... Ми не маємо таких годин. Одна в нас година — ціла жизнь. Як земля на тебе впаде, аж тоді ти вільний, одпочивай"...

Глуха, чорна хвиля підійшла йому від живота, в груди, затопила горлянку.

„Ще й балакають... Та ми для вас, та ми до вас он які добрі, город це ж брат селові... Родичі... Тіло наше їсти, запивати нашою кривцею та попиросками закурювати. А як же! Родичі... Рідні брати... У тебе син на ілістричестві прахтикується, а мій у гною, як той гробак, а дівки пеленою метуть та ждуть лихої години"...

Він тяжко зідхнув і простяг руку до вікна по махорку.

Одідрав шматок цупкої шпалери, пожмакав між пальцями й розправивши на долоні, сипнув дрібчастої махорки.

Запаливши, знову лежав з закритими очима, а в бороді йому жевріла груба, прищувата голівка цигарки. Часом вона надміру розгорялася синім вогником і від нього тріщала борода. Глибокі затяжки входили в груди густими хмарами, немов свинцем наливаючи легені.

Нарешті він притушив між пальців недокурка і знову зідхнув, придушений мороком.

„В гості приїзди... Скучив, аж нікуди. Мабуть, як скажу, що хлопця хочу поставити на кватирю, то й носом закрутять. Та ось чекай, приїду. Побачу, як частуватимеш мужика з черствою душею"...

Глухої ночи, коли в темряві одинокий вітер шумів, терзаючи берестки, і бився мокрим холодним крилом у вікна, Никонор нарешті заснув тяжким, камінним сном.

Але, як тільки почало світати і в кутках заворушилась сім'я, він прокинувся. В печі горів уже вогонь. Широкі челюсті лизали гнучкий солом'яний дим.

Никонор устав, підійшов до лави й, набравши в рот води з старого, колись синього, кухля, почав умиватись. Він пирснув на руки і потер ними під очима й біля носа, де не було бороди.

— Ось у мене є шматочок мила, — сказала дівка й зашаруділа в пічці.

Никонор не обернувся.

— Знайшла. Нате, ще й печатне.

— Одчепись, ти... Потрібне воно мені.

Він утерся якоюсь шматиною й сів до столу.

— Хведько, де те письмо? — спитав він.

Хлопчик, що збирався до школи, поліз за божницю й подав Прохорового листа.

— Осісьо. Тут уже й буков не знать. Як його всяке бере та тільки жмакає...

Батько подержав листа, згорнув і знову розгорнув його.

— Що він там пише?

— Я ж читав уже скільки його. Геть усе був перечитав, — поважно сказав хлопчик. — Он я в школу спізнюсь.

Никонор іще подержав мовчки листа, потім сказав:

— Зав'яжи там хлібину...

— Тату, куди з ви поїдете? — спитала Тетянка.

— До дядька до Плохола?

— Ой, і ти вже тут уродилася, — гримнула на неї Никонориха.— Ти б краще вмилася та ставай прокажеш оченашу. Яка цікава.

Тетянка надула губи й засопіла:

— А со з?.. Хіба со?

Никонориха мовчки зладнала чоловікові торбу. Він надів і пішов...

Прохір Сахно — робітник державного машинобудівельного заводу. Короткий сивий ус, шорсткий і впертий. Йому під сорок, але можна вгадувати на п'ятдесят. Висока постать, трохи надломлена в грудях, твердо ступає по брукові. Картуз засажений, задимлений в ливарному цехові, стирчить ремінним козирком, а під ним задумано горять очі.

— Старий про щось думає, — казали сьогодні в ливарному.

Він мовчки лив у форми білий чавун і сліпучі відблиски скакали на його обличчі.

— Нам, хлопці, є про що думать.

— Ого, — казали вони. І чийсь крик глушив ті слова...

— Падай, чорт, падай... Зараз потече...

В страшнім сичанні вагранки, що бризкала огневою слиною, пашіла голова і билась в тяжких шарах чорно-синього диму.

— Бережись там, дідько... Ну!..

А в перервах казали:

— Нє, старий таки про щось думає...

Прохір повісив свій нумер на дошку й іде. Руки, налиті мов рейки, тяжко погойдуються при ході.

В широких, присадкуватих вікнах перукарень, в жовтих крикливих плямах „ларків", у синіх околишках „церобкоопів" розсілась, розсунулась вулиця. Сірі будинки складів, вигнавшись цегляними

поверхами, похмуро тиснуть пристаркуватих пігмеїв: сусідній дах з пощербленою черепицею, розляпану „Баварію“, „автогенну майстерню кустаря Глушка“. Зо шкіряного заводу валить нестерпний дух, немов там засіли „доброхеми“ й навмисне пускають гази.

Падає вечір. Діти з криком перекидають на розі кошика з насінням і мчать у вузький заулок, а десь за ними летить надхненна, затиншлива лайка старої перекупки.

— Щоб вам очі повивертало, розбишаки ви горлові...

Яке знайоме це передмістя, де кожний мур постріляно кулями, де захлинались свої й ворожі грузовики й ішли робітники з прокльонами і з смертю в обіймах...

Прохір посміхнувся на дітей: — Ну й отряхи...

— Та бодай уже з них душу витряхло! — кричить перекупка.

— Чого ти, стара печерице, — каже він до неї. — Тільки ж перекинули, не розтаскали. І за те дякуй.

А в голові невідступно одна й та сама думка. Залягла каменем, муляє череп, ось наче розколе його.

— Чого він ремствує? Чого вони хотять і за що нарікають? Писав — приїзди, подивись на цей рай, понюхай його. Мовчить...

Блиснули й захитались на вітрі ліхтарі. На мокрий брук упали широкі світляні плями, немов тремтячі язики багатоголового велетня лизали на камені сліди щоденної праці.

Повз Прохора бігли трамваї набиті м'язами, очима, вузлами рук і зашмарованими картузами. Зміна їхала додому, важка, натомлена. На розі з трамваю випало кілька постатів і, скулившись, перерізало вулицю до „Баварії“.

Трамвай плюнув у небо голубим плювком і задзвонив, задзвонив — вперед.

— Розгружаться, Сьомка?.. Сказать бабі, що ти на собранії?..— Зареготали м'язи у слід тим постатям. І знов над широкими вилицями осіла їм сажа і очі блискали гартом.

Прохір навмисне пішов — не сів у трамвай.

— Чого ж він ремствує?.. Якби ти раз зрозумів, — навіки б зрозумів... А він мовчить. А від мовчання тільки на серці накипає. Ну, й носить чоловік той шлак у грудях...

Він дійшов до вузла, де роз'їздились трамваї. За камінним мостом, крізь темну арку сяяв довгий золотий разок ліхтарів — там починалось місто пишною вулицею з музеями, блискучими аптеками й театрами. Він увійшов під арку, де не так навраплиро рвав вітер. Запалив. Над головою простугоніли вагони й далеко засвистів задиркуватий паровозик, немов задавався...

— Плуги!.. Плу-ги-и!..

Це потяг з заводу. Він одвезе на товарний вокзал свій залізний товар і пробіжить назад пустотливо, зі свистом і сичанням.

— Чàс-с-чà-с-чà-с-чà-с-с...

Прохір пішов по-під насипом, найближчою дорогою до свого спуску. Останній вагон мигтів з далеких рейок червоним оком і тікав, тікав за чорні заломи вокзалу.

— Товариш Сахно! — раптом почув він чийсь голос і вслід за тим молодий, нестримний регіт.

Перед ним виросла мокра шкіряна постать і схопила його за плечі.

— Папаха, ти чого швендяєш? Чом не поїхав трамваєм? Га?..

Прохір чудно якось заворушив лівим усом — засміявся.

— Це ти, барбос... Чого ж ти лякаєш?..

— Ха-ха-ха!.. Ах ти, папаха, папаха. А я думав, що ти герой...

— А ти ж це куди на ніч?

— Справи.

Прохір ізнову якось тепло, по-товариському засміявся.

— Ні, куди?

— Та на собраніє. Свято ж скоро... План розробляємо... Клуб ілюмінуємо... Проводку нову робимо... Стук, грюк, каюк... Мені нема часу, прости, хоч ти й старший, побіжу.

— Ти ж не відпочивав...

— Та ну?.. Оце так штука?.. А я думав, що я оце тільки з ванної виліз та на балабайці пограв. Ну, йди, не розсуждай, бо якби ти знав хто в нас дома, то не стояв би тут і не розводив родительські ніжності...

— Хто? — раптом запитав Прохір і відчув, як груди йому стислися.

— Вгадай.

— З села?

— Та ще й з дикого...

— Прийшов?.. Слухай, ти дурня не строй, Мишко. Кажи, правда?

— Ну, не хвилюйся, тату, — сказав юнак. — Справді прийшов із села дядько Никонор. Це ж гора, не дядько!.. От він мені подобається. В нього кожне слово — пуд землі. Побачиш, як я не загітую дядька Никонора так, що він Ваську оддасть на завод. Тоді побачиш... Ну, йди, йди... Там же чекають... А дивиться... з-під лоба. Єй-бо мені подобається... Ось ще свято, він тут побуде з тиждень. Не пускай... Ми його в клуб, на спектакль, а потім на завод, в огонь, і в дим, і в воду!..

Мишко зник за насипом, а Прохорове ухо ловило ще його сміх — дзвінкий як цокіт молотка по малому ковадлу.

Це Мишко — Прохорів син.

На заводі він за меншого помічника електротехника. Але не працює він тільки 6 годин на добу, коли спить. Решту десь в

касарні, десь в клубі, на зборах, десь пропада й приходить додому пізно, пошарудить три хвилини — вечеряє,— потім упаде на ліжко й спить, аж хата розлягається...

Прохір подивився в той бік, де зникла Мишкова постать. Очі йому залляло гарячим, болюче приємним. Але він махнув рукою й знову засміявся.

— От ґвинт!.. Та приходь же, чуєш ти, агітатор, — крикнув він у вогку темряву. Потому підняв ковнір, насунув на лоба картуз і швидко пішов додому.

Матроський спуск угруз головою в провалля, де розвалені будинки, каміння й гори побитої цегли. Тут рвалися трьохдюймові набої, а недалеко робітники в шаленім наступі висадили в повітря цілий артилерійський склад.

Насупроти будинку № 12 стоїть одинокий мур, похилившись над бруком в німій роздумі: „упасти, чи не впасти?“... На роздертих зіницях вікон ворушиться нічний птах, готовий зашуміти чорним крилом, коли прийде небезпека.

Прохір живе в будинку № 12.

Він підійшов до воріт і смикнув дротяну каблучку. Вийшов хазяїн і, лаючись, загремів засувом.

— Спасибі, — сказав Прохір. Хазяїн посопів, мовчки хряпнув хвірткою й сплюнув.

— Живе за пухлу душу, та ще й відчиняй йому... Ох, і люди ж тепер, земля б під вами завалилась.

Але Прохір не чує сьогодні цих слів. Він пригинається й йде по камінних східцях по-під драбиною до свого помешкання Темно. Намацав двері й зупинився...

З чим прийшов Никонор?.. З того часу пройшло життя. Трудне, жорстоке... Знав же, що брат сидить десь за ґратами... за непорядки... Але мовчав. Робив, як чорний віл, на своїй ріллі і мовчав. Вірний раб землі... Ненавидів город... Завод... Ремствував...

...Наліг на клямку. Постукав. Вийшла Маша, чорнява, в зморшках, у новій кохточці.

— Прохоре, а в нас гості...

Він ступив у хату й побачив Никонора. Той сидів біля столу у свиті, як прибув, не роздягнений і здавалось, що його чорна постать от-от роздушить на цурки білий чистий стіл. На другому стільці, поруч, лежала груба, добре зав'язана торба. Роздуті боки її випинались хлібинами і ще якимись вузлами.

Прохір ступив у хату й пішов до Никонора, скидаючи картуза.

— Здрастуй, брате!..

Никонор заворушив бородою, підвівся й, простягаючи руку, відповів:

— Здоров, брат, Прохоре... Оце, як бачиш...

Маша одвернулась і потихеньку, краєчком кохти, витерла очі. Брати ж поважно поручкались, потім поклали ліві руки на плече один одному й тричі суворо поцілувалися — мовчки, уважно, повагом.

— Спасибі, — сказав потому Прохір. — Я зустрів Мишка, а він мені й сказав. Я ще й не повірив... Ну, спасибі, значить, добре, — говорив Прохір, хвилюючись.

Никонор, почувши про Мишка, усміхнувся скронями, лобом, всім обличчям.

— Я й не знав, що маю такого небожа...

— А що він тут?.. Він такий, що...

— Ні, приятний парубок, а вже що скаже, що прикаже... Зразу видно, що... городське... — І знову йому борода вступила в обличчя, закриваючи посмішку.

— Давай води, — сказав Прохір на Машу, — давай, будемо зараз скребти себе. Роздягайся ж, що ж це ти так і сидиш, наче на вокзалі?.. Ну, розперізуйся. Та це ти пішки? Невже такий світ пішки?..

— А що ж? Хай коні відпочивають. Наробилися.

— Посіяв, значить?

— Та посіяв, що бог дав.

— Ну, скидай, скидай свиту. Сюди її. Давай, Машо, води.

Маша налила їм літепла в велику білу миску. Никонор мовчки засукав рукава і встромив руки в приємно-теплу воду. По обличчю розлилася чудна, дитяча ніяковість. Довелося взяти ще й мила, бо Маша не відходила і просто всунула його в Никонорові руки. Вони обидва хлюпались в одній мисці. Вода стала одразу чорна — від землі й від сажі.

— Давай чистої, — командував Прохір.

Відтак вони повтиралися, тоді Никонор розвязав торбу й, вийнявши хлібину, сказав до Маші:

— Прийміть, хазяйко, з наших мужицьких рук... Живемо ми чорно, а хліб можемо зробити й білий.

— Що ж ти, Никоноре, так говориш? — сказав Прохір. — Спасибі тобі, тільки чого ж ти так?..

Брати подивились один на одного. Сильні, засмаглі в роботі, грубі м'язи, перетягнуті міцними жилами. В одного вус посивілий і голова вкрита зчорнілим сріблом, а в другого — невилазна борода.

— Ну, сідай. Розказуй. Як ви там?..

— Та що ж, жизнь наша звісна тобі, — сказав Никонор. — Село та й уже. Ну, ваша жизнь мало нам звісна...

— Мало?.. Чого ж це?.. Роздивляйся, брат. На все роздивляйся. На завод підеш.

— Як пустять.

— Та чого ж не пустять?

— У вас же там по часах... Змени...

— Ну, та що, як зміни? Подивишся. Може в тій зміні ти й годину не вистоїш...

Никонор хмуро посміхнувся.

— Така трудна?..

— Як на кого. Наш брат привик. А як на кого, то може не такий-то вже й рай...

Замовкли. Маша брязкала шклянками — буде чай.

— Вип'ємо, брат, чаю, а там ще прийде Мишко, він до свята щось там готується.

— Празники, значить?

— Да, щось там клуб покаже. А в вас там як, буває щось?

— Не знаю. Ми до тіятрів не позвикали, не ходимо... Кооперація у вас тут диви яка... Ми й поздихаємо, то в нас такої не буде. Де нам... Тут власть, піддержка... А в нас за дев'ять років революції може й дев'ять оратірьов путніх не було... Так якісь жевжики прибігали, ще й на ахтомобілі... Бензин переводять... Попшикали, попшикали,— кажуть „шехствіє". А воно нікуди. Хто його послухає?.. Як у нього матерене молоко на губах, а воно: „товариші, товариші"... І так нам усе...

Никонор розійшовся. Він сперся долонями на коліна, похилив голову і, ніби в землю, ніби в глибоку яму, що перед ним, вивертав із себе слова,— жагучі, трудні, напоєні кров'ю. Вони падали на купу ті жагучі слова, грудки зашкарублої розпеченої землі й зростали горою, і здавалось, що вони заповнюють уже всю кімнату...

Прохір слухав його, підперши щоку великим чорним кулаком, від чого засмагла шкіра зійшлась в гармошку і так непорушно лежала на пальцях.

Раптом відчинилися двері. Увійшов у шкіряній тужурці, в шкірянім картузі Мишко. Вода стікала з нього й краплі м'яко падали з козирка на підлогу. Він струснув із себе росу й вигукнув.

— Засідаєте?.. От і я! Покинув, прибіг. Слово чести, дядьку, ради вас. Дощ, господа, аж пищить...

Стало всім якось легко, наче Мишко, цей здоровий і веселий парубійко, міг зарадити все лихо, міг утішити й дядька і весь його біль...

— Ну, чого ж замовкли? Докладчик, здається, дядько Никонор?.. Ну, ну, не відпирайтесь, я ж чув останні слова, як ви крили нашого брата комсомольця, що приїздить на село „шехствіє" брати... Ха-ха! Не правда? Адже „крив"?..

— Та крив... Бо вас таки й слід, ви ж, барбоси, хіба що зробите до пуття?— сказав Прохір так суворо і разом з такою глибокою ніжністю, що Мишко зареготав на всі легені.

— Справедливо, папаха!.. Я ж кажу — йди в нашу ячейку, ми тебе на секретаря наставим і давай порядок...

— Та одчепись, ти... Лобурів не бачив.

— Ха-ха-ха!.. Єй-право ж батько дума, що й справді ми його на секретаря хочемо. От чудак!.. Нєт спасєнія...

Никонор осміхався й дивився на Мишка трохи недовірливо, збоку...

— Ти ж і штукар, хлопче, як я бачу,— сказав він до нього.

— Инакше, дядьку, грош нам ціна. Хто носа не вміє собі втерти, ходить і стогне, то, дядьку, не чоловік. То тільки воздух портить... Воно ж і самому неприємно, кисне ото, стогне, та ще й инших виклика на сльозу...

— Це ж воно як виходить?..

— Та так і виходить. Противно виходить. Як і нам так пуститься, то краще зразу сказати: „поганяй до ями"...

— Гм... он яке. Тебе ще й не розбереш, напроти кого це ти стріляєш...— нахмурився Никонор.

— Не проти вас, ні. Ви маєте право.

— Цеб-то, яке?

— Та от, хоч би клясти нашого брата, жевжика,— засміявся Мишко.

— Вещ пойнятна,— сказав Никонор з задоволенням.

— Ну от бачите. Ось батько скаже, чи не казав я сто раз: є в дядька Никонора син, а що він робить? Хвости коням крутить. Та це життя? А дядько Никонор і не туди, що Ваську треба в комсомол...

— Туди... Перевів на що... Та що б же йому помоглося?

— А це б ви тоді його спитали,— чи тобі, Васько, помоглося, хоч трохи?..

— І питати нічого. Хвости все одно треба буде крутити... Жизнь наша така. Нема їй, хлопче, ні кінця, ані краю, як ота ніч в-осени. Все одно крутив би хвости...

— Але, дядьку! Ви б подивились, як би він їх потім крутив!

— Сознательно, чи що?

— Ха-ха-ха!.. Щоб ви знали!.. А й це краще...

Всі засміялись, хоч як Никонор не хотів і намагався зморщити брови.

— Ні, дядьку, без сміху. Це прекрасно, що ви прийшли. Це все жарти, а от ми з вами як роззнайомимось, так ми тоді всю нашу й вашу жизнь і всю совєцьку власть по ґвинтиках розґвинтимо, перечистимо, перемиємо, знову до купи складемо і в действіє

пустимо... А тепер мамаха нехай дає вечерять, а батько, мабуть, для такого випадку ще й пляшку вина дозволить...

— Та чого ж, — одізвався Прохір. — Сходи. А як же, — треба.

Никонорові було дуже приємно, але він не подавав виду. Він навіть сказав:

— Воно можна й без того... Обійшлося б.

— Ні, ні, сходи, Мишко, — гукнула з кухні мати. — Тут недалеко „Ларьок". Як можна?..

Мишко на те відкинув полу тужурки й поклав пальці на шийку пляшки, що визирала з кешені.

— „Ларьок", мамо, ближче, як ти гадаєш...

— Та не штукар?!. — щиро вже зареготався Никонор...

— Ну, тату, значить виймать? В ячейку не заявиш?..

— Виймай, виймай, теж артист добрий, — засміявся й Прохір. — Ставляй її сюди. Чого було й розводить балачки?..

— Мусів був узнати ваше мнєніє. Та бачу, що „мнєніє" ваше таке, що хоч би й дві, то не було б заперечень. А тому я вношу й другу пропозицію...

Він знов одкинув другу полу й вийняв з тієї кешені ще пляшку.

— Ах, ти ж, хуліган, хуліган, — проговорив крізь сміх Прохір.

— Оце так так.

Мишко пояснив:

— На чотирьох робочих людей дві пляшки вина все одно, що паровику одна лопата вугілля. Так я собі розрахував. Правда, я не дуже-то п'ю, значить вам буде трішки більше, ну півтори лопати. Але цим же таких паровиків, як ви два — не розпалиш...

...Сиділи допізна. І в їхніх розмовах перетинались залізо й дерево, камінь і криця, родинна розбурхана кров з темною жагою хлібороба й кров робітника, що бере, завойовує світи, як свою безперечну власність. Кожен із них розпалився, кожному горіли очі захланним, невгасимим огнем, кожний бив по столу й сипав іскри, і в тому огні топилися щирі, завзяті серця, і в тому білому гарті стремлінь і прагнень — землі й заліза — народжувалась сильна єдина істина...

— Та ми ж брати!..

Ухвалили затримати Никонора на тиждень, а як удасться, то й на два. Осінь, роботи немає, дома й без нього не помруть, а щоб знали, що таке діло, — подати їм листа.

— Я все-таки сумніваюсь, — говорив Никонор. — Чого ж я тут сидітиму? Дома ж сім'я.

Мишко його заспокоював:

— А ви не сумнівайтесь. Справді. Чи може скучили вже за селом?..

— Та ні, до которого часу не скучив, ну всячеськи, як же його так?

— Та отак „всячеськи“ ж і залишайтесь. Словом, що тут говорить? В командировці й край.

Прохір ворушив лівим вусом і собі додавав:

— За двадцять літ, Никоноре, годилося б побути хоч із тиждень. Ми ж до тебе не можемо,— бачиш, завод.

— Мамо, держи його під арештом, — сміявся Мишко.— Держи, а я ось збігаю в клуб, там тільки покажу одну річ, одну гаєчку приґвинчу, надіну ізолятор і зараз же назад. Боюсь, щоб там не дзизнуло кого током... Зараз проводку робимо... Ех, дядьку, й ловко ж у нас буде! Ось побачите, яку ми звізду робимо: сама горить, сама крутиться, сама агитує — не треба ніякого докладчика... Приходьте, поки що, подивитесь. Приходьте, підемо й на завод...

На заводі готувалися до жовтневих свят. Мишко біг до завкому, хапав завкома за блузу й сварив на нього, блискаючи ясною усмішкою:

— Як тільки ти мені, бюрократе нещасний, не способствуєш п'ятдесят карбованців додатково на ілюмінацію, то знаєш, що буде?..

Завком заклопотаний, зелений від перевтоми, виривався й кидав на ходу:

— Та знаю ж, знаю...

— Ну, що? — знову хапав його Мишко.

— То не буде ілюмінації.

— Справедливо. Не буде ілюмінації, але не буде й тебе... Закопаю...

— Аби не дуже глибоко...

— Та вже так, що не вириєшся. Отож гляди: щоб були гроші. По-перше, перед своїми ж сором, як буде обідрано, а по-друге, й з села ж приїдуть. Та я ради одного дядька душу з тебе витрясу.

— Ради якого дядька?

— Та вже є такий. Рідний брат мого батька.

— Ну? Сахно?

Очевидно Сахно, коли рідний брат. От земля. Без всякої піддробки. Ґрунт! Це буде номер... Мій дядюшка не дуже-то вірить робітникам. „У вас там, каже, змени та години“... Цеб-то: ледарі ви городські, сидите на нашій шиї... Ну, а я, значить, прохожу з ним потихеньку перший ступінь. Гадаю, що він на свято навіть промову жарне у нас в клубі. Він, брат, сильний, як земля! Тільки ж і темний так само...

— Інтересно . . .

— Інтересно? Нє, брат, не просто інтересно, а пекуче! Так ти ж, той . . . гляди мені.

Потім біг до завклубу, до майстра, до робкора . . .

— Пиши там таку пісеньку, чи чорт тебе знає. Таку знаєш, щоб . . . Ну, ти ж знаєш . . .

А в клубі грюкали молотки, свистіли рубанки, кричала жерсть Біля сцени в пахучих стружках тонули розкидані кружала дроту. Мишко вимірював, напинав дротину, казав вище прибити гачок. Тут мусить через всю залю пролетіти аероплан. А тут, де він летітиме, спалахуватимуть зірки . . .

Одного разу до клубу підійшов дядько Никонор і запитав :

— Де тут буде Мишко Сахно?

— Мишко Сахно? — гукнув той.— Та мабудь це я буду Мишко Сахно Як ви гадаєте, хлопці?

Робітники зареготали.

— Не знаємо . . .

— Заходьте, дядьку, заходьте, — крикнув він до Никонора, що стояв на дверях темною масою.— Тільки глядіть не зачепіться за дріт, бо можна й упасти. Майструємо . . . Хочете, я вас на завод відпроважу?

— Та хочу. Оце ж я й той . . . хочу щоб пройти.

— Ага. Ідем. Я, хлопці, зараз повернуся, — кинув він до робітників.

Потім він перейшов з Никонором через улицю й показав :

— О! Подобається? Такий веселий, як ви.

— Ото-о? Чи аж оно-но?..

— Нє, то-ото-о, буде електростанція, а далі, аж далі, ото наш.

— А-а, здоровий.

— Нічого собі. Ходім. Я зайду до комендашки, візьму вам перепустку, а потім ви собі йдіть. Пройдете в ворота, попід аркою, потім праворуч, ліворуч, праворуч, ліворуч — скрізь інтересно. І прийдете в ливарний цех.

Вони підійшли до заводу, Мишко десь ізник. Никонор глянув перед себе, глянув навколо. Попід муром першого корпуса, що злітав із бруку вгору і вгору, лежало залізо рудими, чорними розвернутими стогами. Під'їздили тяжкі грузовики. Під ними двиготіла земля. Скидали залізні стовпи, гнуті, іржаві трьохкутники, десятипудові „болванки“, кричали рейки, брязкала жерсть, ворушились, ухали люди в сірій заіржавленій парусині . . .

Довгі прути витикались з залізного лому одбитими пальцями й стирчали свіжими ранами, наче благаючи допомоги. Тут перебирали годяще й негодяще, кидали знову на грузовики й греміли, грюкали в арку, везли, провалювались, як в чорну пащу.

— Бережись, дядьку, чого став? — крикнув чийсь різкий голос. Никонор одсахнувся й став поодаль стривожений, чудний, розгублений. Раптом почув Мишка; той виринув наче з-під землі.

— Що, дядьку, грюкає?.. Да, тут музика весела. Ось вам перепустка, ідіть сюди...

Попхнув його до воріт, а сам метнувся ліворуч, і знову його не стало.

Никонор затиснув перепустку й пройшов під арку.

— Куди? — запитав його той, що стояв на воротях.

— В ливарний. До Сахна.

— Перепустка.

— Є. Ось нате.

— Проходь. Там запитаєш.

Вийшов з-під арки на маленький майданчик. Дно якоїсь пекельної сухої криниці... З чотирьох боків підіймаються чорні, загрозливі мури, а попід ними праворуч в коридорі між корпусів свистять маховиками трансмісії, шугаючи в вікна хисткими пасами... Тут різали рейки... Скреготіли різці — точили якісь дивовижні шворні. Синя засмальцьована китайка прикипала до зігнутих спин... Над вузьким коридором між двох корпусів повиснув на хмарах диму тяжкий залізний міст. Злітають страшні руки в чорних шкіряних рукавицях по лікті — носять залізо, а воно ж ріже... Біжать вагонетки, і все дрижить під Никонором — і небо й земля. Поглянув ліворуч. Що це? Непорушна голова з заліза, лите погруддя на високому камені... Дим хитається над головою й залізна пурга осіла йому на плечі... Підійшов ближче. Погруддя Леніна... Став... І тут... Він... Серед заліза... І там... як ділили землю... Він...

... Стояв довго. Думав...

— Куди в ливарний? — запитав робітника, що перебіг перед очима.

— Праворуч.

Пройшов у коридор між мурами. Ліворуч залишився слюсарний цех. Перед ним — токарний. В рясні шибки, в розчинені вікна знов закружляли вали з безліччю коліс... А від них хвилювались паси — до станків. І тільки „ж-ж-ж-ж“ — скреготіння різців і стружки біжать спіралями й падають на купу, як подолані срібні гадюки...

Вийшов з коридору на вузький дворик.

Купа готового продукту, одлитого з чавуну, сунулась йому на груди. Дірчасті деки, грубезні плити, гаки й ґрати різних форм поблискували дужими ребрами, давили на очі, на голову, притягали його своєю холодною, твердою силою...

Хотів підійти, ближче роздивитись. Але перед очима зашумів, засичав розбризканий в огненний хвіст якогось страшного, казкового змія...

Кинувся вбік і застиг...

То була квадратова дірка дверей ливарного цеху. Але самої дірки не було. Захрясла в огненним водоспадом. В пекельній зливі сичали, розлітались іскри, бризки чавуна, біла, червона, жовто-гаряча жужелиця... Вилітала з боку дверей і суцільною стіною закривала вхід... Гоготіння розтопленої сили що, вирвалась з-під коксу, з-під тисяч градусів білого гарту... Скакала в шаленім танці, святкуючи дику сваволю... Співала своєї незрозумілої вогненної пісні, розливаючи навколо гарячу, незносимо-гарячу снагу...

Перед очима пішли жовто-зелені кола. Під свитою заворушився крижаний холод.

— Це вхід до пекла...

... Знову несподівано виринула Мишкова постать, що йшла за ним назирці, слідкуючи за кожним його рухом непомітна для нього, шкіряна, замаскована відблисками чавуна й криці. Мишко наблизився до Никонора й крикнув:

— Гоготить, дядьку?.. Саме действує вагранка. Ну, тепер проб'ємося туди...

— Куди? — спитав Никонор, не одриваючи погляду від дверей.

— Та сюди ж, у ливарний.

Никонор звів на нього очі: „що він сміється, чи правда"?

— Як? Хіба тут можна ввійти? Огонь...

— Е, що там огонь. Це так, вагранка трохи слинить. Ось бачите внизу куточок дверей? Треба пригнутись... Затулити голову й просто туди.

— А там?.. Як же там?

— Нічого, думаєте й там огонь? Там тільки дим. Ну, проскакуйте.

Никонор стояв непорушно. Хіба можна кидатись у це пекло? Мишко сміється, „звіряє" його.

Але Мишко зовсім не жартував:

— За мною, — крикнув він. Никонор побачив, як він затулив руками голову й шугнув під огненну жужелицю в нижчий куток дверей, що клубився синім димом. Там гасли рідкі, стомлені іскри... Закинув на обличчя полу і, раптом, кинувся й собі за Мишком.

... В першу хвилину все захиталося густим, неможливим мороком. Десь кричали голоси й сині постаті ворушились у диму, в чаду, в сичанні...

— Бережись! — знову крикнув чийсь голос.

— Сюди Никонор, — почув з другого кінця. Гукав Прохір. І знов чийсь різкий голос, — наказує:

— Стань осторонь! Прийми ліворуч! Стоїш...

Двоє пронесли на залізнім коромислі тяжке цебро й зникли в диму.

— Мишко, де ти? Я нічого не бачу.

— Тут! — прогуло десь і потонуло в пісок і в дим.

Неможлива спека пройшла під свиту. Налила кістки, м'язи... Ввірвалась у жили. Потекла по обличчю раптовим гарячим потом...

І раптом збоку від дверей ударило біле світло... Пах розтопленого чавуна обдав Никонорову постать... Обернувся... З високої вагранки хлинув пекучою білою малясою чавун і м'яко, нечутно наповнилось цебро, — друге, третє... Захитались на прутах, попливли по цехові. Він уже бачить варстати, форми й робітників, що там чекають на піску кожний на своєму місці, готовий прийняти з цебра свою порцію страшної рідини, влити її в форму й викинути потім тверду й свіжу у світ... На потребу людям. Їхні чорні обличчя вмиваються потом... Руки злітають у невловимому ритмі й дим хвилюється тяжкими шарами від їхніх великих рукавиць, від їхнього руху — напружено точного.

— Дивись льотники!.. — гукає майстер... — Дивись льотники!! Щоб мені не було губки!.. Давай!!!

Знову чавун... Ллється в підставлене цебро страшним потоком, готовий перепалити все, що стріне на своїй путі — руку, ногу, людину надвоє...

— Це ж смерть, — показує Никонор в той бік.

— Смерть, — кидає Мишко. — Та чорта лисого лізти їй в зуби... В форми її!.. Одначе трапляється...

... Ці сині, задимлені постаті здались такими незрозумілими, навіть неправдивими... Як? Ціле життя — залізо і вогонь... Краплями сходить на пісок, на чавун сила... Її не можна повернути... Впала й нема... Пішла в гарячі випари... А м'язи, і кістки, і жили висотуються... На них сідає іржа. Буде час, коли руки впадуть і не можна йти на роботу... Сили, тії, що була — немає. І хати своєї немає... І двору... Й худоби... Тільки є невеличка скринька... Як у Прохора... А в ній все багатство робітника... Нові штани й чоботи...

... Тіло стомилось. Очі пливли в тумані, в голові брязкало. Смертельно зажадалось повітря...

— На двір! Мишко куди на двір?

— Сюди, сюди! Поспішайте!!.

Никонор хитаючись дійшов до дверей...

Клапоть хмурого неба, що настромившись на димарі між корпусами, сіяв байдужу мряку, здався таким безмежним, чистим простором.

Никонор озирнувся навколо себе, але Мишка не було, хоч він, здається, вискочив ізвідти слідом за ним... Тоді він сів на якийсь залізний брус і жадібно дихнув, розправив спину й плечі, аж хруснуло в суглобах. Перед очима раптом повстали поля й тоскний

вечір, коли над хмурим обрієм пливли кудлаті хмари, а Прохір казав Никонору про втечу... Почував, як здригається земля від клекоту грузовиків за ворітьми заводу... Відчув цю страшну силу... Підвівся,— хотів вийти на вулицю.

— Вже йдете?..— почув він позад себе...

Стояв і осміхався Мишко...

— Де ти був? Я хочу вийти звідци.

— Що, чижоло? Я був заскочив на хвилинку в машинне. Можна й вийти. Але тут ось трохи нижче — склад. Там спокійно. Хочете подивитись? Якраз стоїть тисяч ізо дві плугів.

Никонор раптом блиснув очима.

— Саківські?..

Блиснула радість... Ось для чого!.. Де?

— Чого ж Саківські? Наші! Державні плуги й усе. Ходімте.

До складу Никонора провів сам Мишко, так не пустили-б. І тут, спершись на одвірок, Никонор дивився в глибінь безкрайого гамазею, де задравши чипіги й зарившись лемішами в дрібний пісок, стояли безкінечними рядами нові, свіжо-пофарбовані плуги. І раптом, уявилось, як ці частки робочого тіла ще не висхлі від поту, ще хмурі від чорних мурів гамазею, впадуть на сотні й сотні вагонів і вніч, назустріч вітрам і сльоті, застугонять в далекі поля.

...І знову повстав перед очима ливарний,— і дим, і чад, і знову почулося сичання... Сині постаті в рукавицях... Це ж вони... Це їхні м'язи...

. . . . . .

...Гудок.

— Чуєте, дядку? Змена,— сказав Мишко. — Зараз вийде батько. Ідіть разом додому, а я ще маю тут справу...

Вальнули робітники. Никонор ступив у цей потік. Стискаючи плечима, боками, ліктями, вони сунули його до воріт — на мокру вечірню вулицю.

До свят залишалось кілька день. Никонор остаточно вже пообіцяв Мишкові залишитися ще й на ці дні.

— Подивлюсь, як ви там приставляєте. Бо там же Васька буде розпитувать. Він у мене теж бойовий...

— Та ходу йому нема, — сказав Мишко.

— Воно вроді б то й правда...

— Ще неправда! Знаєте що? Ось ви його пришліть до нас...

— Та й що!

— Хай тут побуде... Може ми його кудись...

— Та воно там в робфак пнеться. А не знаю. — Він не хотів, навіть, сказати, що мав на думці пристроїти Ваську в них на кватирі.

— Пнеться? І чудесно. Давайте сюди, — гаряче відповів Мишко.

— На механика, каже, хочу. Таке дурне, наче дома нема чого їсти...

— Невже на механика? От молодець Васька! Я ж теж, дядьку, буду механиком...

— Та я не пущу його. Куди там воно ряхається? Хай робить на землі...

— У вас же ще є хлопці.

— А є. Там один такий отряха. В школу ходить. А другий, той по-хазяйству теж. Хвости хай крутять...

— Дурниці! Ось після свят присилайте. Ви, як побудете у нас в клубі, то ще й сами чого доброго на завод попроситесь.

Никонор покрутив головою.

— Це вже ні. Хай уже ваша така доля випала. Я вже тут надивився... Чудні ви люди.

— Чудні?

— Не такі якісь. Ви й сами наче з заліза, мабуть, у вас замість крови отой чавун...

— Ого, дядьку! Єй-бо хорошо сказали!.. Це ж, як би я сказав, — не повірили б. А коли ви кажете — повірять.

— Та вже чи повірять, чи не повірять, ну я вже бачу тепер...

Хотів іще сказати щось, але тільки махнув рукою — не знаходив такого слова. Потім додав.

— Смерть за вами ходить...

Мишко засміявся...

— Вона за кожним ходить. А найбільше, дядьку, за тим, хто й не думає. За нами тепер їй не так-то зручно...

І ось одного вечора Мишко, перехвативши після зміни нашвидкуруч обід, подався знову на завод.

— І сьогодні йдеш? — спитала мати. — Хоч би цей вечір посидів дома. Ось дядько швидко поїде. Посидь із нами...

— Не йди, Мишко, ну його, — сказав і Прохір. — Без тебе обійдуться. Не йди, барбос, прошу я тебе.

Але Мишко таки пішов. Як же? Лишилося два дні. Сьогодні буде генеральна проба. Він мусить сам пустити ток, мусить подивитись, як палатиме заля, як буде крутитись зірка... Хто ж без нього? Ще вдарить кого током. Не можна, треба йти.

І пішов...

У клубі зібрались того вечора всі „синеблузники", що мали робити в день свята виставу. Мишко глянув на сцену і зразу побачив між ними одну... Її звали, як і його матір — Маша.

Серце стислось неможливо пругко... Він кілька днів уже не бачив її, кілька днів вони не розмовляли й не горіли на вітрі, під мурами заводу...

Блиснула на нього очима, як тільки став на дверях.

— Здорова, шатія! — крикнув він до „синеблузників“. — Ану, артисти погорілого театру, гетьте мені зі сцени...

— Положим, — озвались ті. — Нам і тут добре.

— Але краще, як ви позлазите. Бо ось зараз пускатиму ток, а там скрізь дроти, ще не все готово. Отож краще забирайтесь, серйозно кажу.

Збіг на сцену і встиг стиснути Маші гарячі пальці.

— Здрастуй, — шепнув їй...

Потому роздяг тужурку й надів на шию моток тонкого дроту.

— Оце перетягну для завіси і потім... Казав їм прибийте, не прибили... От народ... І це мушу робити сам...

Підставив розкладну драбинку й подерся до верхнього порталу прибивати дріт. „Синеблузники“ сиділи в залі на ослонах, палили, зачіпали дівчат і кричали до Мишка:

— Мишко! Чого Маша б'ється?..

— А ти не лізь, не битиме. А лізтимеш, то ще й від мене дістанеш...

Реготалися. Всім було так ясно: ідуть жовтневі свята, буде червоно й гулко.

Мишко висотав один кінець дроту з мотка, що висів у нього на плечах, і став зачіпати його в куточку, над дошкою з ізоляторами.

Раптом він похитнувся...

Рука з дротами махнула в повітрі...

Кінець десь зачепився...

... Один короткий, як блискавка, страшний, як нагла смерть, єдиний зойк вирвався з грудей і він, як стій, упав на сцену...

З ослонів рванулись... Крикнули...

— Ток!!!

— Хто пустив ток!!!

— Виключіть!!! Виключіть!!!

— Виключіть!!! — крикнула не своїм голосом Маша.

... Мишко, обкручений смертельним дротом, бився в невимовних корчах... І ще більше заплутувався... Ось він зірвався... Його підкинуло над сценою і знов ударило головою об рампу...

Вона скочила на сцену... Кинулась до ізоляторів... Нема... Не знайде... Рванула його за руку — хотіла вирвати з того дроту... її жбурнуло до стіни... Упала з диким зойком...

Хтось крикнув:

— Монтьора!!.

... Хтось повторив:

— Монтьора!!!

Хтось ударив шматком рейки в дошку...

. . . . . .

...Морок упав на голови.

...Морок.

Але Мишко вже не бився.

Він затих.

. . . . . .

Прохора привели два робітники. Він увійшов у залю зігнутий з розпаленими очима. За ним ішов Никонор, втягши чорну голову в плечі, що здригались, як од невидимих ударів. А за ними ввірвалась, божевільною примарою, мати...

Упала на Мишків труп...

Коли поховали Мишка, Никонор зібрався додому. В маленькій кімнатці стояла сутінь. Маша лежала на ліжкові в німій розпуці.

Никонор надів торбу...

— Прощай, брате, — сказав він до Прохора. — Прощай і ти Машо... — І потім, впустивши голову на груди, немов на своє давнє запитання відповів:

— Допрахтикувався, — прошепотів він... Сльози пекучим горохом сипнули з його впертих очей і врізались в глибокі зморшки.

— А чоловік же який був...

Прохір підвівся з сундучка. Три дні він уже не був на заводі. Голова йому побілішала, а шорстку, неголену щоку затягли свіжі, глибокі рови...

— Ходім... Проведу...

Вони вийшли на вулицю й пішли на передмістя. Никонор мовчав, як і Прохір. А коли доходили до заводу, Никонор схопив за руку брата й гаряче, всіма грудьми прохрипів йому:

— Ходім на село! Земля не вб'є... Пам'ятаєш батькові слова?.. Бери Машу й ходім... Всі три дні думав... Боявся сказати... Глянув на ці мури, — кажу: ходім!..

Прохір зупинився. Підвів на брата важкий, налитий горем, погляд і вперше, по-смерті сина, розбуркався, заговорив, блискаючи на брата — з гнівом, і з мукою, двигаючи кожним словом у груди, немов шматками гартованого заліза.

— На землю?.. З заводу?.. Покинуть ці мури?.. Ти чув це слово — пролетарій?..

— Знаю, — відповів Никонор знеможено, з чудним подивом перед цим словом, немов хилив перед ним коліна...

— Ти чув, як гудуть ранком гудки, коли йти на зміну?.. Та ти не знаєш, що в цих гудках чує пролетар... Він чує: туг може наша смерть, але тут і наша сила!.. Тут!!. І ваша — і сила землі... Гадаєш, що пролетар зможе вмирати не там, де помер його син?..

— Але ти маєш право... — вирвалось у Никонора останнє, кволе благання.

— Право?.. Одне... Право знати, що ми вмираємо, але ми, чуєш, ми, — творимо жизнь! Від нас дрижить земля, як робітникове серце від гудків...

— Чого вона дрижить? Бо знає, що це ми, це ті, що зривають світ, і без них вона мертва... Вона мертва!!. Вона чекає заліза, що краятиме їй груди, дзвенітиме над нею, летітиме громом із краю до краю... Це значить пролетар... Він не має нічого, крім цілого світу... Не має тепер навіть сина...

Він прихилився до муру і в брязкоті заліза, що греміло на грузовиках, застогнав:

— Мишко, хлопче мій... як же ти не вберігся?.. Ти ж пропав задурно... Не сумнівайся ж... Ми...

І раптом Никонор охопив брата могучими обіймами, стиснув м'язами, наче обклав чорною землею, і крикнув — йому й заводу, і синім китайкам, що там, десь ворушились в диму і в брязкоті:

— Брате!.. Вклоняюсь тобі, брате...

... Глянув в-останнє на завод, на задимлені мури, над якими чорніли могучі димарі, й на цих людей, що, немов закуті в парусину та в іржаву китайку, наповнюють рухом і громом ці чорні корпуси, і пішов туди, де поля й тиша.

... Ступав обережно й урочисто, наче боявся розбризкати такі дивні й горді слова, що переповнили груди незнаною силою — може вперше на життя...

Поніс їх туди, де поля й тиша...

Квітень 1927
Харків

В. СОСЮРА

О, ЯК ПРЕКРАСНО ЖИТЬ!..

О, як прекрасно жить
у дні грозові зломів!
Лиш той, хто як солома,
ридає і квилить.

Він не іде, а лізе,
на світло каже:—„тьма“...
Ні крапельки заліза
в душі його нема.

Для них і доля клята
і наші дні руді,
в них замість серця вата
кривавиться в 'груді.

Ні зорі, ні бетони
не вдовольняють вас,
для вас усе шаблонне,
як і робочий клас.

Ах, одійдіть нікчеми
розгублені й нудні,
вам не створить поеми
про наші юно-дні.

Смокчіть із пальця теми,
ідіть у сон і міт.
Вам не створить поеми
про наш грозовий світ.

Темніє... Далі рижі
б'є коло золоте.
Стоїть на роздоріжжі
печальна „Вапліте“.

Туману повні очі,
не видно їй мети...
Наліво йти не хоче,
направо страшно йти.

Для вас життя все кручі,
з примарами бої...
Які ж ви нерішучі,
товариші мої.

Нехай навколо ночі
й страждання повен світ,
живем ми в час пророчий
поразок і побід.

Хай думи незриданні
і на очах іней,—
є радість і в стражданні
за радість для людей.

Ідуть до неї люде
крізь вітер і боя...
В тій радости не буде
ні „ти“, ні „він“, ні „я“.

Товариші кохані,
скоріш ідіть до нас!
Є злочин і в ваганні
в наш динамічний час.

ІВАН ЛЕ

РИТМИ ШАХТЬОРКИ

„Разгульная кудесница гармонь,
Рыдай и пой...“
А. Жаров „Гармонь“

МАТИ, як мати.

— І боже й господи — бідкатись почала — та сидів би вже дома, господарював би. Якось воно було б. Людські ото — осілися, а ти в мене... І розуму не приберу. Може б лишивсь, Андрію? — поралася біля печи зраня.

— Зрозумійте ви хоч це. Мені тепер нема чого робити вдома. Та й сором від людей один. Куди я очі діну?

Шкода матері сина виряджати. Останній він у неї, а сама збіліла вже — стара. Та Андрій уперто став на тім:

— Говорить усе село, немов за пранцюватих. На вулиці пройти не можна: „он, кажуть, пішов не голова вже, а... ноги лиш одні, дохазяйнувався...“ А, думаєте, мені оце вислухувати легко? Терпіть несховане їх глузування?

— Протерпілося б, якось! Одробітками прожив би попервах, а далі й на худобину, гляди, стяглися б. А то поїдеш... І хто його вгада, де щастя знайдеш, а де й...

Так ні ж таки:

— Поїду! — відрізав матері Андрій. — Я ж так не можу працювати, як усі. Як був колгосп, я працював. Нехай хто скаже, що ледачий, що не тямив. Чи хліб родив не кращий, як у тих, що звуться хазяїнами!.. Та ж по новому я, мамо, хазяйную. Коли ж нове ввірвалося й машин спожить не пощастило — я не можу. Не можу, мамо, от і все! Мені машину тра, я з нею дужий. А крім того, ще...

Цього не здужав вимовить Андрій. Він збирався в путь, на заробітки. Єдине, що рятувало колектив, — це визріла свідомість, що треба йти. Іти і зароблять гуртом на ті машини.

А про Мотрону совісно було хвалитись матері. Гадав про це довести їй, — коли обставини к цьому складуться. Але знов же мати наче вгадала й ці думки. Втерла жменею приморщені, немов на очкурі, старечі губи. Закрила заслонкою піч і підступила:

— Либонь, женитися збирався? З Мотроною ж теперки як? Сусіди, он, і так говорять... Відомо всім, нівроку, що такою вона ходить... А з дому вийдеш, та що й казати... на десять літ уп'ять... так, як тоді. — І сховані в зморшках присохлі очі, немов одлигли й торопко заблимали. Згадався старій Надежді той сумний десяток літ самотнього життя. Андрій тоді на шахтах був, аж до сухого літа. Не життя було то, а справжнє „доживання". Бо жити тра було раніш і краще. Тоді було б ще жити, як вона невісткою, а потім матір'ю дочки та двох синів була. Тоді, як їй Демид привозив з грабарів гостинці, гроші й себе самого, дужого та веселого. Отоді їй треба було жити. А як умерла з віспи Христя, як Демида з юнаком Омельком стратили за забастовку в Миколаєві... о, тоді лишилося лиш доживати вдвох з Андрійом. Його виглежувати треба було, оберегти від ока хижого нової смерти.

Надежда розумом своїм ще не збагнула, що люди мруть любісінько й від „забастовки".

Ті десять років страху вона перетерпіла. Навіть витримала, коли почула „ліворуцію" і в ній пізнала серцем боротьбу: за — жить чи вмерти!..

Молилася. Не розуміючи за що, а молилася, щоб хтось поміг тій „забастовці" подолати. А кого...

Смерть!

„Забастовка" подолала. Смерть умерла! Аж тоді Андрій прийшов і втішив її — стару і немічну вже матір... А чи ж надовго?

І гадка про новий десяток літ без останнього сина гнітила її. В йому однім тепер захований її старечий спокій. Куди ж він знов? На заробітки? З дому?

Ця гадка кликала холодні, вже тепер убогі, не рясні, як замолоду, сльози. Болючі, непокірні. Це, власне, і не сльози. Глибокі іскри розпачу приховано спалахували в виснажених очах, і вони мокріли. Мокріли й рясні зморшки попід очима. І мов про себе:

— Та яким хазяїном зробився. Мені, старій, і то... як ви гуртом... Хіба ж село не бачило. Тоді, бач, заздрили, а як сталось, неврожай, тепер... сміються. Або й Мотрона... Мусій тоже...

Андрій ладнався в путь. Складав своє шахтьорське збіжжя з сундука, що лишилося за хліб незміняним під голодовку. Зо дна, кованої в чорну бляху, материної скрині видобув, припалу пилом давнини, гармонію в два ряди.

Останні в матері слова — це ж те, про що він силоміць мовчав.

— Мамо! Я ж не йду на десять років! Підроблюся тільки трохи...

Андрій все більше червонів. Йому так давно бажалося про Мотрону з матір'ю поговорити.

— А Мотрона... вже й не знаю, як воно там буде. Мусій відмовив:

— Отакої ще, коли хотіли. Та й мовчить!.. Чому ж відмовив? Дівчина покрилася, а батькові... І боже й господи — хитала головою. Що ж він каже? Чи матері, мо, байстрюка в таку сім'ю скортіло?

— Не знаю. Але Мусій просто говорить: босяка не бачив, каже, годував саму дочку, годуватиму з байстрям, а це ще й зятя? А там, чого доброго, й борги його покрий... Звісно, що Мусій тепер говорить, коли з торгів і трахтора, і двоє коней наших покупив... Він переможець...

Дивно, що Андрій і про Мотрону навіть забував, коли згадував оцю лиху подію. Посилаючи заяву про борги колективу, щоб відсунути їх строки, він був готовий до всього. Тільки такого соромицького розгрому його укоханої, за чотири роки, мрії він не сподівався. Просилися одстрочити борги лиш до врожаю, а натомість... щось приїхало удвох з мандатами. Ніяких довгих чи коротких балачок ці двоє не вели — їм ніколи. З-під молотка пустили все, що за чотири роки дбалося. З торгів навіть ідею колективу, як совість злодія, на виправу Мусієві з трактором здали...

І поїхали собі.

— Мені й не больно — втішав Андрій себе й других. Вони гуртом збирались їхати на станцію й тепер зайшли за ним, щоб разом вирушати. — Не больно, що за борг нас продали. Раз винні, а платити в строк не можем — кришка. Бухгальтерські справи — це не те, що косовиця: днем раніш, на ніч пізніш. Тут строк прийшов — плати. Ми це не гірш за инших розуміем. Але нащо ж з торгів, та ще й кому...

— Куркулеві — додав Грицько, взявши Андріїв сундук до саней.

— Мусієві — не слухаючи його, докінчив сам Андрій.

* * *

Ішли забрьохані понад саньми. Розбитим поталим снігом прямували в чотирьох на станцію. Рожнаті сани з кучкою везли їх збіжжя.

На весну йшлося. Андрій відчув її в отих, ніби злинялих лисинах. Вони, припарені порою весняною, де-де чорними латками понад шляхом, визирали з-під засмічених снігів.

Ладналася й природа свій новий справляти рік. І неначе день щасливий вибирала. Вибирала день, коли пухке обличчя зябльових степів умиє сталими снігами, мов би ранніми слізьми доспалої дитини. Сніг — як каша по шляху. Зимно ще від борні снігу з сонцем. Та ж запахло вже теплом у цім прозорім дні на нивах. От-от зрушить і попливе, й покотить у долини й бурчаками, чорториями збіжить у Дніпро. Короткі жарти з сонцем, коли воно новий свій рік справляє

І тоді...

Андрій дививсь на все оце: на степ, на сонце й думав. Думав свої думки, що в них вкладалося його життя, вкладався зміст борні за завтрашній добробут.

„Ну продали — то що ж із того? Хіба, оце й усе? Отак і кинути, облишити, визнавши себе переможеним? А далі ж тоді як? Хто ж почне другий колгосп організовувати, дивлячись, як лопнули ми з пилом? А степи, які ж степи безодні! Багатства скільки криють у собі вони, коли б то змога... Коли б... Отак було пішлося добре, навіть куркульня загомоніла... І на тобі: маленький неврожай, та й нічого робити й прогуляли... Строки підкузьмили. Бухгальтерія заїла...

Оглянувсь Андрій на товаришів. Вони були веселі, чи не то байдужі. Вони йдуть у Кривий Ріг на заробітки, а до иншого всього — чи є коли їм, рядовим, про це згадати.

— Мотрона ж, Андрію, сьогодні вранці в Оплінівці до тітки, мать, пішла.

— Чого це на язик тобі Мотрона спала? — не зрозумів Онопрія Андрій. Він мимохіть поглянув на Оплінівці, що смугою — кущем ховались за бугром спереду по шляху.

— Не бійсь, лишаєш Василину, ще й з дитиною одну. А Мотрона мені що?..

— Я просто забачив хрести Оплінівської церкви та й згадав. Учора, бач, туди поїхав з нашим трахтором Мусій, а сьогодні й Мотря вдосвіта...

Знає й це Андрій. Мусій поїхав у Оплінівці робити спробу — рухать трактором своякову просорушку. Знає, й ще більше злиться:

„Яке то нікольство... не встигли звикнуть, тиждень, як купили трахтора й уже, щоб не прогуляв, знайшли роботу. Чортова куркульня, не спиться їм!..“ І сплюнув.

Назустріч висунулися глабці з-за бугра. Гніда коняка, не швидкуючись, плелась роз'юшеним шляхом. Дрімали — в глабцях пасажирів двоє й, коли зрівнялися з заробітчанами, то ледве розуму добрали, де вони.

— Степан? Диви, Степан он їде!

— Справді, тю — загомоніли разом хлопці. Андрій за мислями байдужий був до глабців, і тепер прочумався, забачивши Степана.

Суха, аж чорна на виду людина, з неголеним обличчям тижнів, мабудь, зо три, відкрила очі. Обличчя вдавало хвору, неначе з ліжка зведену, людину.

Спинили серед шляху коней. Дивились ввічі, немов упізнавали.

— Андрій? — не то здивовано, не то від радощів спитав Степан. Куди це так: з речами, опівдні. Не на заробітки, часом?

І тиснучи руки своїх односелян, удавав ощиреними зубами лиху посмішку.

— Чи ти з умом, Андрію? — запитав докірливо.

— А що? — Андрійові здалося, що Степан про Мотрю щось в Оплінівцях узнав і зараз мав сказати.

— Тепер таке скрізь безробіття...

І четверо з Андрієм мимоволі теж промовили у голос:

— Безробіття... скрізь!.. Було це сказано немов з одчаю. Бо крилася в ньому та сила, що й без цього втрачену надію доконає.

— А ми ж голі. Нас продали...

Степан не розумів ще поки-що, про що йде мова. Голодним вовком він здававсь заробітчанам — тим, що зле так говорив про безробіття, аж клацнувши зубами.

— Дивіться ви на мене! Ти, Андрію, подивись, ти ж знаєш, що я забойщик не поганий. А бач, обірваний, об'ївся, ледве з шкурою добравсь додому, зайцем їдучи. Кривий Ріг забитий нашим братом. Тисячі налинули з сіл. По шахтах завелася раціоналізація: бурять машиною, вантажать есковатором, шахта живе електрикою! Хоч будь найкращим, а роботи всі позаймані. Хоч бери лягай та й умирай. Страхкаса ледве реєструє нашого брата. Та й хіба з мізерної тієї допомоги наживеш? А совість мучить дармоїдничати з держави...

— То може ж це лиш у Кривім Розі? А в Юзівці або на Гришиній, на Горловці?..

— Усе рівно, один чорт! Усюди неначе мулом замулило. Я з літа зо три місяці поденною перебивавсь, то там, то инде — біржа посилала. А ось іде вже п'ятий місяць — Степан оглянув одяг на собі, немов свідком запрошуючи своє замащене машинним брудом дрантя зі старої шинелі. — Як бачите. Обильнував Шмакове, Карнаватку, Дубову Балку, в Долинській був, на Юзівці. Нігде роботи зайвої немає...

У Степана була нервова звичка вищирювати свої зуби. Колись, поки справнішим він молодим ще був, то щелепи лиш червоніли яснами. Було хоч смішно, так не хижо. А тепер захудлі ясна обголяли поруділий зуб, і звичка ця робила із Степана злу собаку зголоднілу.

Було ніяково дивитись на Степана в такі хвилини. Нервове смикання кутків Степанового рота вдавало, ніби він з усіх сил намагавсь колючу будячину розкусити.

Переглянулись Андрійові товариші. Їх споверхня байдужість до цього часу, обернулася тепер у панічний ляк. Очевидно було, що досить трохи зрушити Андрійові — й вони без слова ладні повернутись.

Андрій найбільше розумів свого колишнього шахтьора — побратима Степана Сметану. Вони з села з ним разом виїздили вперше. Разом по Ростову, Новоросійському босякували. Тоді в документах Степана прозивали: Степан Сметанін...

— Та, бач, ти, що ж робити нам? Ми мусимо...

— А, знаю я вічну нашу хворість... Звикли ми ходити по заробітках... Мусимо, мусимо... А хто ж село до наших рук пристосовувати стане? У старім селі ми працювать не здібні, та треба ж не роззявляти рота...

„Почалася й знову агітація та й стій отут на цім белебені. Хоч би сюди вже, чи туди...“ — рішав Семен, поправивши супоню на старім грабарськім хамуті.

— Мо' рушать? А то чи випряг би худобу... Все ж рівно годувати тра в Крутьках. А сонце...

— Встигнемо, — запевнили його молодші хлопці. У них плекалася вже надія, що може й вернуться. Та Андрій, цього не чувши, сперечався, а Степан розпалювався ще далі.

— Ти ж, Андрію, зрозумій, — отакі плодючі землі, стільки їх, а Кривий Ріг, а місто без картоплі душиться. Карбованець з пуда! А хліб, олія! Та коли б селян налагодити, коли б узятися самому та завести промислові культури.

— Ат, культури. Які ж там промислові, коли бавовна в нас не росте?.. — спробував запевнити Андрій, бо він читав про це в газетах.

— Бавовна? — вирвалося сухе, скрипляче в Степана й куточки рота вдали таке, що от-от Степан хижим звірем загарчить, — бавовна? — підкреслив він — а картопля?

— Картопля родить, та... У нас он півтори тисячі з десятини — додав Андрій, змінивши раптом свою думку.

— Отож! Півтори тисячі! А коли б у вас у колективі запровадити масовий засів та сорт добрати. Десять десятин, приміром, якби для проби...

— Ні, Степане, ми поїдемо, бо... Нам же треба!

Але Степан не вгомонився. Навіть з глабців виліз і неначе аж тенявся, такий він виснажений був та вивіяний.

— Паняйте, дядьку, дякую... — вилазячи промовив візникові.

— Послухайте мене! Я щось два місяці плекаю оцю мрію — звернувся він знову до заробітчан. — Я гадаю, що десять десятин засіявши картоплею, нам хватить праці на все літо. Та й не тільки нам самим, а ще й з десяток рук із боку прихватити можна. Не будемо й безробіття збільшувати собою й село збагачуватимемо, бо це ж...

— А й справді, чи не вернутися б, Андрію... — боязко підступав Онопрій — засадили б дійсно...

— Вернутись? Ні за що! а колектив?! Ми вернемось лиш в колектив! А поки його зруйновано, повинні їхати.

І ця Андрієва рішучість уподобалася й Степанові.

Та й стоять, сперечаються на битім шляху. Змісили талий сніг з грязею.

Здіймалося сонце понад обрієм у хмарах. Неначе кралося, як попід тинню, зберігаючи тепло на инші дні. Степан горнувся від свіжости в своє брудне бутір'я. Тяжко кашляв сухим, овечим кашлем і доводив, що є сили — не їхати. Андрій сказати хтів йому найголовніше й не міг. Забігали думки за думками, швидкувалися на язиці не ті слова.

А ті троє стали на Степанів бік. Кожен з них намалював у мозку свою дружину, молоду, недавню матір його дитини й непереможна сила запевняла їх, що правда за Степаном.

Було очевидно, що організувавши ці культури — промислові чи як їх там — вони зуміють працювати й жити. Жити дома, де є сім'я, є теплий відпочинок.

Може воно й краще, що отак: нікому ти не винен і сам собі хазяїн. То тоді, як була голодовка, скрута. Отоді колектив потрібен був. Тоді давалося „семсуду", рятувалося життя, хто в колектив устряв. Тоді встрявати було треба, а тепер — аби праця. Працю ж їм Степан так ясно обіцяє. Він дійсно чимало думав і гаразд розрахував цю справу.

Але Андрій немов на пень із'їхав.

— Ми вирішили, бо треба заробити. Надалі так не можна доживать до краю. По Мусієвому господарювати ми не призвичаїлися. А по новому у нас тепер немає чим. Нас продано зуздром... — нарешті висловився він і згодом, щоб порушити мовчання неприємне:

— Нам треба заробить на трахтора! У нас одна земля. Ні коней, ані трахтора немає, все за борг, з-під молотка пішло...

— Перед весняною порою? — здивувало Степана.

— Як бачиш! Хіба пора булгактерським книжкам потрібна? Їм лиш строк...

* * *

З Оплінівців ішла в ту пору якась дівчина. Не можна було добрати проти сонця — чи стара, чи молода. Тільки голова очіпком не покрита — значить дівка. Вона йшла з бугра, і хода така важка та не бадьора. Обережне й не швидке ступання, мов нагадувало, що вона підситок з сонячником, чи полотна умочені шматки несе поперед грудей. Наблизившись до гурту, дівка стала. Окинувши очима сани з клунками, коняку, що переступала вже з ноги на ногу, і гурт людей, що сперечалися, вона вгадала.

То була Мотрона.

— Здрастуйте, щасти вам... — по-хозяйському віталася до всіх і вмовкла.

Її обличчя, трошки зблідле й покартоване орлом на лобі злегка, що всіх вагітних молодиць він таврував, — було ще досить свіже й гарне. Сонце клало косу тінь на вид від теплої хустки. Її щирі очі відбивали, зарані зазнану, дівочих літ тривогу. Оце ніжне, по-селянському, обличчя, колись молодість Андрійову вихрило й щастям напувало. А погляд, немов дитячих ще, очей, любов'ю грів і першою жіночою ласкою втішав Андрійове, роками зморенеє, серце.

Тепер, не криючи глибокого страждання, юні очі ці благали. Благали не плачем, а вірою, любов'ю. У сімнадцять років Мотрона й плакати ще гаразд не вміла, по-жіночому. Дитя-ж, що в собі носила, любила лиш інстинктом матери. Та породивши його... — ганебне прозвисько покритки позачиняє їй стежки між люди, скарає її молодість...

— Я щось скажу... — промовила Андрійові, коли він від гурту до неї рушив. Одно було бажання в неї: спинити в дорозі Андрія.

— Не їдь, Андрусю! — було перше слово дівчини, а з ним і сльози в дві смуги по щоках. Тепер Мотрона стояла проти сонця, і грубенький її живіт нехотя випирався з-під синьої кожушанки. Сонце гралося в прозорих краплях, що котилися й чахли по ледве змарнілих щоках. Сльозою сходив прихований біль. Губи міцно трималися, щоб не заплакати, як плачуть діти. Та передчасне горе наважилося розпишати їх і от-от спаскудити нестриманим плачем це ніжне ще обличчя.

— Не їдь... — благала й одверталася.

— Мені не можна, Мотре! Та й батько ж твій...

— Оддадуть! Мати обіцяли... — вже плакала, затуляючи хусткою вид.

— Ми з батьком вороги. Він так мене ославив. Купив навмисне все, чим я був сильний на селі. Похваляється... Він купив мій колектив на зло!

— Але ж я така нещасна...

— А ти що? Я ж не відмовляюся. Приїду... в мене ж і мати. Радніший би так батько в тебе...

— Я вславлена...

— Хіба ти одна? Тепер цього... — Андрій, щоб заспокоїти, вишукував слова. А виходило навпаки. Мотрона хлипала вже й рукою трималася за рукав свого Андрія. Неначе намагалася вернути його в своє село, приворожити ним, зробити селянином. Намагалася одняти його собі.

Степан надійшов до них.

— Вернись, Андрію. Може якось вивернемося.

— „Якось“... красти підем? Були ледачі, а тепер ще й злодіями поробимося. Бо чим же ти вивертатимешся? — зо зла кинув йому Андрій і рушив до саней. Мотрона лишилася стояти і, не відриваючи від обличчя хустки, тужила вголос, виряджаючи Андрія...

— Іди, я хоч щось скажу - у - у... — спромоглася гукнути ще раз.

Спинивсь Андрій. Обернувсь очима на свою Мотрону. Бо шкода ж йому було її. Бо любить її він тепер ще більш, а-ніж колись. Бо справжня ж вона жінка, і перший гріх розквітлої любови, неначе жертву вірности, його дитині принесла...

— Ну, а що зроблю, коли не мож - жу я? — з одчаю вигукнув Андрій, спинившись.

Нетямущим рухом дівку за рукав смикнув, неначе з пересердя. Та віхнулася як праща, й несподівано для себе опинилася на грудях у Андрія. Тепер їй не треба затуляти скривленого обличчя хусткою. Воно ридало й від цього робилося ще кращим.

— Повертайте коня додому, — скомандував Степан до хлопців.

Андрій на мить завмер. Дві сили боролися в його натурі. Шахтьорська кликала, тягла вперед за розумом, — друга ж на дно так лагідно манила...

Мотрона тужила й пестилась на грудях і важко йому боротись з цим.

— Не їдь. Мій голубе, не їдь!.. Прошу... Я вийду за тебе... Ма - ати, мати обіцяє, батька вмолю...

„Невже вернусь на півдорозі?.. Тоді пиши — пропали мрії... Не бачити нам трактора, не бачити й колективу“.

— Отак простояли, пропав ні за що день, — бубнів Семен про себе, повертаючи коня назад.

* * *

У повітрі затарахкотів мотор. Андрій впізнав у тім тарахкотінні свого трактора, бо звик до нього.

То було стукотіння його власного серця. І тепер воно стукало неначе молотком, скребло гарчанням по наболілих нервах.

По хвилі кинув очима на раптом затихлу Мотрю, немов запитував. Вона покірно йому кивнула головою, мовляв: то батько їдуть з Оплінівців. Усі обернули очі по шляху.

Мусій, поснідавши у свояка, де молода Олимпіяда (жінчина сестра) почастувала перцівкою, їхав задоволений додому. Просорушку вирішили перенести до Мусія. Родинно з свояком експлоатуватимуть це підприємство. Олимпіяда й про Мотрону таки закидала: чи не краще б, мовляв, віддати вже її Андрійові — не дурний, та й машиниста б не наймати до трахтора, сім'єю б упорались...

Олимпіяда, звісно, за це „дурної“ заробила й таки призналася, що це її Мотрона припросила. І їхав Мусій на крилі трактора сидячи, упевненим хазяїном і грізним батьком.

— Чого це ти, батькова дочко, досі не дома? — запитав він, звелівши спинити трактора біля гурту, і додав: — Познамуватись не встигла ще до свого бога, пузище виставила, безстрамнице... Геть мені додому!

Якось нерішуче Мотрона повернулася й пішла вздовж шляху. Видимо, що ходити їй вже важко, але родительський натяк, неначе підстьобнув її й примусив підобгати під себе живота. Від цього вона зробилася горбатою й нещасною.

Машина заревла. Андрій, спиняючи, зняв руку догори й тракторист послухався. Спинилася й Мотрона.

— Мусію Свиридоновичу!

— Я тобі дядько... — відказав Мусій не гаючись — паняйте...

— Нехай і дядько... Стій, коли я говорю! — звернувся він до тракториста, що знов рушати хтів із примусу Мусія. З несподіванки Мусій мінявся на виду. Довго вже терпів він оцього Андрія, мов болячку, і таки діждався:

— Чого ви в'язнете? Не мав ще лиха з...

— Ну, ну доказуйте. Чого ж ви! Мабуть, з босяком?

— Чого чіпляєшся до мене? — знову запитав Мусій. Андрій наблизився й приязно впіривши очі в догоджений, червоний вид свого суперника, промовив:

— Не смієте Мотрону зневажать! Инакше, щоб не довелося мені з вами поскандалити! Щоб ні єдиним словом!..

Здивовання відбилося в Мусієвих очах. Не цього чекав він від Андрія. Здавалося йому, що тут Андрій про инше щось, сильніше мусів говорити. До цього йшлося скільки літ...

— Може б спочатку проспався, парубче. Мотрона — моя дочка! — і вчити я її повинен...

— Таточку, не треба! — вимовила Мотрона, вчувши негарний кінець цієї розмови.

— Як просплюсь... то... пізно буде... Не тронь, говорю, дівки. Дочка! А як собаку на мотузці ведеш за возом!..

— Овва! Чи не лихо! Бурдюківська кров заговорила! Плювать мені на тебе. Розумович який...

Андрій озирнувся. Пересвідчився, немов, чи зрозуміли всі, що він чинити щось повинен. Натяк на Бурдюківську кров спалив його. Бурдюком дражнили його батька ще по дідові. Дід колись чумакував, і буцім-то в якогось пана бурдюки з вином жартуючи украв. Його за це етапом аж додому панові салдати привели й пісок примусили нести в тих бурдюках. Щось триста верст він ніс, а в волості пороли різками й дражливе прізвище лишилося на завжди. Навіть і те, що в Миколаєві розстріляно і батька, і брата — і це пояснювалося „Бурдюківською кров'ю".

— Встань з крила! — злютовано звелів Андрій.

— Тоб-то...

— Злазь, разшейма твоя мати! — насувався з кулаками.

— Поганяй, Хведоре, чи бачиш, п'яний...

Андрій мотнувся на підніжок трактора й спинив машину.

— Та чого ти дивишся на нього?! — радив недерзький Степан.

— А що ж? А що ж це буде? Людочки... Бандит... Хведоре...

Сатанів, не розуміючи цих слів, Андрій. Сатанів від того, що вони з цієї червоної, брудної пики вилітали. Чи не міг він хоч тепер инакше говорити?

Схопив на оберемок оторопілого Мусія й що сили було шпурнув його з крила.

Степан в грязюці тусонув його ногою.

— Кинь! — гукнув на нього з трактора Андрій. Сідай, Мотроно! Він звів з сидушки тракториста й посадив слухняну, з переляку, Мотрю на те місце.

— Заводьте, хлопці, а ти держи, Степане, куркуля, я з ним про кров поговорю!..

Мотрона тряслась у лихоманці, голосила, вимовляючи виразно лиш:

— Ой, боже-е... боже-е...

— Стій мені, Хведоре, ззаду й дівчину тримай, правуючи машину. Щоб мені не впала!.. Сидить мордатий він, дочку важкою пішки по грязі за стільки верст... Я побалакаю з тобою! Поганяй гукнув на Хведора й звів ступеньку, що рухає трактора. Сам скочив до Мусія. Трактор рушив і пішов, загрібаючи розріджений поталий сніг. Мусій обтрушувавсь нервово й звертався до підводчика Семена:

— Будь свідком, Семене... На битім шляху... Ні за що, ні про що... Уб'є, як...

— Погибіль тебе, катів син, нехай поб'є!..

І підступивши щільно до Мусія, на хвилину вмовк, а потім:

— Ну, що ж то за бурдюківська кров? Га, пико свиняча. Га?

Мусій зарясниз блимати очима й, очевидно, був наляканий таким становищем. Оступитись він не міг через Степана й чекав.

— Ну, що то за кров?.. Ти скажеш, га, чи ні!

— Я... я... братці, ска...а...жу...

— У-у... Ти! А звешся батьком. Мучити дівчину... Скажу-у! перекривив Мусія злісно. — А що ж ти скажеш, мордо? — і вдивлявся все пильніше в оце розгублене обличчя.

— Ні... нічого... братці...

— То-то дурню! Тьфу ти, падло!

Чи хотів, чи не хотів того Андрій, а плюнув Мусієві прямісінько в обличчя й рушив був від нього, а потім:

— Щоб мені гледіли Мотрю!.. Бо... бо я ще повернусь, — і пішов геть до саней, що Семен уже скільки раз зривався їхати додому...

— Як знаєте, — гукнув до хлопців. — Можете собі вертатись, а я й один піду... Я не повернусь без грошей. Коли рушив — не спинюсь! — назад раки тільки лазять...

* * *

Що-дня до станції Пальмири йшли заробітчани. Ішли з усіх кутків побережанських. Кому на хліб чи на одежу, кому на борг, що взяв на одружіння — йдуть по гроші всі.

— Нема ж доходу ні копійки!.. — так справдовуються один одному. Зустрінуться отут, на станції, побідкаються про злидні, та й про давнє поговорять, де наймитували разом. А то бува, що зустріч цю в Крутьках іще одбудуть. Тепер казьонка, в Крутьках і чайна, де збирається іздавна люд заробітчанський. Зберуться, вип'ють і на станцію, як некрути, навіть з піснями.

Ото й сьогодні.

До станції надвечір наближався гурт людей. Сонце вже за обрій сіло. Воно своїх законів не міняє й не вертається назад. Тільки променисті пасма розчесав неначе хтось по вигнутих далеких челюстях. Вони примхово майоріли на зчищенім від хмар далекім небі й віщували весну. Такий вечір родив нові надії. Викохувалася певність, що таки переможуть, як весна, вони, оці гартовані життям, борнею люди. Тільки по вечірньому робилось холодно.

Передній розхрістаний оперізував себе навскоси барвистими міхами гармонії. Тонув у бадьорих мелодіях музики вечір, горнулася до серця пісня заробітків. То Андрій шукав, чим заспокоїти свої невдахи — мрії.

Поруч з ним ішов, неначе щулився, в шинельнім дранті згорблений Степан. А позаду йшли в гурті байдужі Андрійові товариші. Вони таки йшли за ним вперед.

— Е-ех, шахтьори не пахають,
Коси в руки не беруть.
Бо в шахтьора під землею
Вік плантації цвітуть!..
Е-е-х-х!..

Полоскалися в вечірньому повітрі трелі, стелючи міцні мотиви по полю. Їх не спинити сонцеві, що сіло там, де вечір ще бренів на зблідлих пасмах променю. Та й широкій принаді — просторам степовим — їх не заглушити!

Вони поки-що ще бавитимуться в присмерках, ворожитимуть ночами, щоб таки збудить отрутну солодом дрімоту ранків утіхою ритмів...

Ридали й сміялися, стелючись надіями по шляху, викохані Андрійом ритми шахтьорки.

Л. ПІОНТЕК

Вперше на американському континенті було піднято прапор СРСР в Канаді, 1-го травня 1923 року, на будинку Представництва СРСР.

ШВИДШЕ — останній стьожок!
Натягти міцніше шнур;
Хвилина — й червоний шовк
Розітнеться на сірому мурі.

Розітнувся. Скривавив повітря.
І у нас свято тепер.
Як гордо блищать літери
Дорогого СРСР.

Як рушив у місті похід,
били робітників сьогодні...
Ну чого ж ти, чого ти зблід?
Ми і тут не самотні!

1 травня 1923 р.
Канада

А. ШМИГЕЛЬСЬКИЙ

ВОКЗАЛ

Ритмічний перегул від дотику коліс
Промчить, мов ураган, і стихне на хвилину,
То знову нароста мелодія заліз
І хвилями іде одна одній на зміну.

Задимлений вокзал, що гребля кам'яна
І натовпи людей — нестримані потоки,
Що хлинули б у степ безвольний та широкий,
Як би не береги, не шлюзи й не стіна.

О, скільки їх пройшло, куди спішать вони,
Ці сплетення облич зі змістом розмаїтим, —
Вокзал не помічав, нікого не помітив,
Лиш небові сміявсь диханням сірчаним.

А зверхній над усім суворий керманич —
Це точна зміна рис блідого циферблата,
Що чує крізь роки, крізь натовпи сторіч,
Як потягом летить нова доба крилата.

Квітень 1927 р.
Харків